

Hautausmaat ja hautamuistomerkit - kertomuksia eletyistä elämistä

Kirkkomaa on kirkko ja sen ympärillä oleva vainajien viimeinen leposija. Hautausmaa on kirkosta erillään oleva vainajien viimeinen leposija, jossa voi olla siunaamista varten rakennettu kappeli.

Kuva: Tiina Leino

Muinaissuomalaiset uskoivat vainajien jatkavan elämänsä kuolemansa jälkeen, joten he hautasivat vainajan omiin vaatteisiin puettuna ja tärkeät tavarat mukanaan. Kristinuskon saapuessa 1050-luvulta lähtien tämä tapa alkoi jäädä pois. Koska Jeesuksen haudattiin polttamatta, kristityt alkoivat noudattaa tätä tapaa. Alussa oli perhehautoja ja katakombeja eli pitkiä maan alle kaivettuja luola-alueita kilometrien pituisine käytäviin. Kun kirkkoja alettiin rakentaa, haudattiin vainajia niiden lattian alle. Tilan loppuessa alettiin käyttää kirkkojen lähellä olevia hautausmaita. Hautausmaille alettiin pystyttää myös muistomerkkejä elävien lohduttamiseksi ja vainajien muistelemiseksi.

Kirkon lattian alle hautaaminen

1600- ja 1700-luvuilla kirkkoihin haudattiin arvokkaampia ja varakkaampia seurakuntalaisia (aateliset ja suurtilojen omistajat), joilla oli varaa ostaa kirkosta hautapaikka. Sukujen merkkeinä kirkkojen seinillä käytettiin veistettyjä ja maalattuja vaakunakilpiä. Kirkkojen lattioissa olevat hautaholvien päällä olevat hautapaadet olivat osittain kirkon penkkien alla ja paadet oli avattava vähän väliä esim. suuren lapsikuolleisuuden takia. Tällaisia kirkkoja löytyy esim. Etelä- ja Lounais-Suomesta.

Kirkoissa olevat haudat täyttyivät pian ja arkkujen ulottuessa lattialankkuihin asti, varsinkin kesäkuumalla haju

kirkossa saattoi olla sietämätön. Tästä syystä alettiin haudata vainajia hautausmaille muurattuihin kappeleihin. Köyhimmät ihmiset haudattiin kirkkomaan laitaa ns. rivihautoihin ilman näkyvää muistomerkkiä.

Hautaaminen kirkkomaahan

Mitä lähempänä hauta oli kirkkoa, sen parempi sen arveltiin olevan. Itä ja etelä olivat parhaat ilmansuunnat, koska niihin liittyy valo ja Kristuksen toinen tuleminen. Yleensäkin vainajan pää asetettiin länteen, jotta hän katsoi itään kohti nousevaa aurinkoa. Pohjoisen puoli oli pimeyden ja paholaisen ilmansuunta, jonne haudattiin rikolliset, mutta myös lapsivuoteeseen kuolleet vaimot, kastamattomat lapset, hukkuneet ja itsemurhan tehneet.

Kirkkomaiden aitaaminen johtui halusta erottaa pyhä maa muusta, mutta myös siksi, että lukkareiden kirkkomaalla laiduntavat eläimet pysyivät omalla alueellaan. Yksittäisten hautojen aitaaminen syntyiikin siitä, että haudalla olevien kukkien haluttiin säilyvän laiduntavilta eläimiltä.

Erillisiä hautausmaita alettiin perustaa, kun kirkon vieressä oleva kirkkoma alkoi olla täynnä. Näissäkin maa jaettiin: varakkaille ensimmäinen multa lähinnä kirkkoa ja pohjoispuolella pahantekijöiden ”murhamulta”. Karjalan kannaksella sen sijaan ”ei haluttu erottautua muista ja paljastaa omaa ylpeää luontoa”, vaan käytettiin ainoastaan yhteishautoja.

Nykyisin ilmansuunnista ei enää välitetä. Hautausmailla on pohjakartat ja hautarivit täytetään ”kuolinjärjestyksessä”. Talvi- ja jatkosodassa kaatuneet sankarivainajat on kuitenkin useissa seurakunnissa haudattu kirkon viereen. Hautamuistomerkeissä korostetaan vainajien tasa-arvoisuutta, mikä on johtanut liialliseenkin samankaltaisuuteen.

Vanhat hautausmaat kuvastavat oman paikkakunnan historiaa. Nykyisin hautausmaat voivat olla todella suuria, josta yksittäisen haudan löytäminen voi olla vaikeaa.

Ortodoksien hautausmaat ovat erilaisia kuin luterilaisten. Haudalla oli 1950-luvulle saakka puinen ortodoksisiristi, jossa saattoi olla ikoni tai vainajan kuva lasikehyksessä. Nykyisin ortodoksitkin käyttävät hautakiveä, jossa on kiveen hakattu vinoristi. Karjalassa on myös noudatettu haudoilla ateriointia muistelemisen yhteydessä. Itäistä perinnettä oli myös kiinnittää risteihin ns. tuulipaikkoja (valkeita kangassuikaleita) tuulessa liehumaan ja välittämään vainajille tervehdystä. Vainajia on muisteltu myös itkuvirsiä laulamalla.

Hautamuistomerkit

Suomen hautausmailta on mahdollista löytää hautamuistomerkkejä n. 200 vuoden ajalta. Aluksi hautakivet olivat valurautamuistomerkkejä, peltimerkkejä sekä puisia lautoja ja ristejä. 1860-luvulta lähtien haudat sijoitettiin riveihin, mutta muistomerkit

säilyivät yksilöllisinä ja niissä saattoi olla tekstiä runsaastikin. 1900-luvulle tultaessa hautakivienkin valmistus muuttui yhä teollisemmaksi ja niiden ulkonäkö samankaltaiseksi. Teksteiksi jäivät vain etu- ja sukunimi.

Nykyisin hautamuistomerkki hankitaan usein kiireellä, jolloin valitaan yksinkertainen malli. Mitään kiirettä ei kuitenkaan olisi, sillä hautamuistomerkin puuttuminen ei ole merkki välinpitämättömyydestä tai epäkunnioituksesta vainajaa kohtaan, vaikka usein niin luullaankin. Hautaa ei tarvitse välttämättä merkitä ollenkaan muistomerkillä. Joillakin hautausmailla voi olla muistolehtoja, johon uurna lasketaan ilman henkilökohtaista muistomerkkiä. Kristilliseen tapaan kuitenkin liittyy se, että läheisen ihmisen hauta merkitään, jotta sillä voidaan käydä muistelemassa vainajaa.

Puiset muistomerkit:

Varhaisimmat muistomerkit ovat olleet puisia, joten niitä ei ole juurikaan säilynyt. Puuta käytettiin, koska se oli halpa materiaali. Yleinen kansan käyttämä muistomerkki oli hautalauta, joka saattoi olla kaksikin metriä korkea, usein valkoiseksi maalattu ja koristeltu. Myös valkoisia puisia ristejä käytettiin paljon.

Kivipaasi:

1700-luvun lopulla alettiin käyttää haudoilla kivipaasia, suuria tasaisia kiviä, joiden alle voitiin haudata ai-

kanaan vaikka koko perhe. Kivipaasia käytettiin, koska sisälle kirkkoihin ei enää voinut haudata vainajia. Kivipaasi muistutti mahdollisimman paljon kirkon sisällä olevia hautapaikkoja.

Pystykivi:

Pystykivi oli 1830-luvulle asti yleisin kivinen hautamuistomerkki. Siihen liittyi ajatus ylösnousemuksesta. Pystykivet päättyivät ylhäältä tavallisesti kaareen tai tempelin pätyyn.

Kiviset muistomerkit:

Ajan myötä kivisistä muistomerkistä syntyi runsas valikoima. Saattoi olla harmaata tai punaista graniittia, joka oli muovattu esim. ristin tai obeliskin muotoiseksi. Monet arkkitehdit ja kuvanveistäjät piirsivät erilaisia yksilöllisiä malleja, joissa saatettiin kuvata vainajaakin. Kunkin ajan tyyliuunnat näkyivät hautamuistomerkeissäkin.

Rautaristit ja -laatat

Eurooppalaisen esikuvan mukaan 1830-luvulla alettiin käyttää konepajoissa valmistettuja valurautaristejä ja -laattoja. Näitä suosittiin länsirannikon kaupungeista Turusta Ouluun, niissä kaupungeissa, joiden lähistöllä oli konepajoja. Valurautaristejä ei pidetty taiteellisesti niin arvokkaina kuin veistettyjä ristejä. Kansanomaisempaa versiona joillakin paikkakunnilla näkyy kyläseppien tekemiä rautatankoja, joiden yläpäässä on soikea kehys ja siinä pelti, johon teksti maalattiin. Sisämaasta löytyy myös hyvin

harrastelijamaisesti kiveen hakattuja hautakiviä.

Sankarihaudat

Talvi- ja jatkosodan sankarihaudoissa käytettiin demokraattisesti samantyyppistä laattaa tai ristiä sotilasarvosta riippumatta. Keskelle sijoitettiin kaikille yhteinen suurempi muistomerkki.

Nykyiset mallit

Tällä hetkellä hautakivet valmistetaan Suomessa suurimmaksi osaksi teollisesti. Seurakunnilla on tiukat ohjesäännöt muistomerkeistä ja hautausmaat on pyritty suunnittelemaan yhtenäisen näköisiksi. Hautakiviliikkeillä on valmiit mallistot, joista omaiset voivat valita haluamansa symbolit.

Hautataide

Aikakaudet vaikuttavat näkemykseen siitä, miten vainaja tai kuollut ihminen on kuvattu. Antiikin aikana hautamuistomerkeissä oli vainajan kuva. Sitten vainajat haudattiin kirkkoihin ja omaa muistomerkkiä ei tarvittu. 1100-1700-luvuilla vainajaa kuvasi polvistunut tai makaava ihmishahmo. 1300-luvulla ihmishahmo saattoi olla lahoava ruumis, jolla viitattiin esim. ruttoon. 1400-luvulla puolestaan käytettiin näköspatsaita ja kuolinnaamioita. 1800-luvulla veistoksissa kuvattiin jo perheitä, jälleennäkemisen riemua tuonpuoleisessa. Nykyisin kuolemaa ei kuvata, koska se ”ei ole mitään”. Nykyinen hautausmaataide kärsii demokratiasta, joka vaatii

yhdennäköisyyttä ja on suuria hautausmaastokuvia vastaan. Kuolema koetaan nykyisin epätodelliseksi ja uskonnon merkitys on vähentynyt.

Lähteet

- Gardberg, C.J.: *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat* (2003) Schildts.
- Nickels, Brita: *Hautamuistomerkki elämän ja kuoleman tulkitsijana. Heikki Häiväojan, Kain Tapperin ja Matti Peltokankaan tekemät hautamuistomerkit 1952–2002* (2006) Helsingin yliopisto, teologinen tiedekunta.
- Pallasmaa, Juhani: *Kuoleman kuvat arkkitehtuurissa* (2006) *Teoksessa Mikään ei häviä – kirjoituksia kuoleman kulttuurista. WSOY, s. 115-133*
- Seppälä, Olli: *Surun ja toivon kuvat. Hautamuistomerkin sanoma* (2005) Kirjapaja Oy.
- Viimeiset leposijamme. *Hautausmaat ja hautamuistomerkit* (1990) toim. Pentti Lempiäinen ja Brita Nickels. Eley kirjat.
- Vuorela, Toivo: *Suomalainen kansankulttuuri* (1975) WSOY.

Hautamuistomerkkien symbolit

Muistomerkki on symboli, vertauskuva. Symbolina voi olla kuva tai muistomerkin materiaali. Puu lahoaa nopeimmin, rauta ruostuu, mutta kivi koetaan pysyväksi.

Suomessa hautamuistomerkkien vertauskuvat ovat melko yhteneväisiä. Vain pieniä eroja paikkakunnista johtuen: rannikolla meriaiheet, järvisuudulla soutuveneet ja maanviljelyspitäjien viljantähkät.

Elämän rajallisuuden ilmauksia: tiimalasi, lakastuva kukka, kädestä valuva hiekka, maille painuva aurinko, avattu portti tai vanhat merkit:

viikate, pääkallo ja luut sekä luonnonaiheet kuten katkennut puu, vilja tai tähkää, kesken jäänyt kynös, kivi- tai saviruukku.

Vapautumisen symboli: lentävä lintu, lintu nokassaan öljyyn oksa, kotelosta kuoriutuva perhonen.

Ammattiin liittyvät symbolikuviot esimerkiksi merimiehillä laiva ja ankkuri, sotilailla kypärä ja kaksi miekkaa.

Tilinteon aika: avoin kirja tai kirjakäärö, palava itämainen lamppu.

Jumalan varjelus ja huolenpito: sädehtivä kolmio, jonka sisällä silmä = kolminaisuussymboli, suojeleva tai rukoileva enkeli varsinkin lasten haudoilla, tai itkevä enkeli (miksi hän enkeli itkee?).

Ristit:

Latinalainen risti (poikkipuun yläosa

pituudeltaan n. puolet alapuolisesta). Kreikkalainen risti (kaikki sakarat yhtä pitkiä).

Venäläinen risti (vino poikkipuu ja lyhyt lisäpoikkipuu).

Ankkuriristi, hakaristi (luomisen ja Kristuksen merkki) Ristissä lisäksi ympyrä, sydän, säteet, apilanlehti.

Toivon symbolit: ankkuriristi ja elämän liekki, sepele, ylös avautuvat kädet.

lkuinen elämä: elämänpuu, palmunoksa, muratti, tähti.

Muistomerkkien tekstit olivat 1700-luvulla pitkiä, vainajaa ylistäviä tekstejä. Nykyisin muistomerkissä on: syntymä- ja kuolinpäivä, koko nimi, voi olla naisen tyttönimi, ehkä ammatti tai oppiarvo. Tekstinä esim. lainaus raamatusta: "lepää rauhassa".

